תפילין בשבת

זמן התפילין

סמן הזהות אולי העיקרי ביותר של האדם היהודי הן התפילין. את התפילין אנו מניחים כל בוקר בתפילת השחרית, על היד ועל הראש, חוץ משבתות וימים טובים בהם אנו לא מניחים את התפילין, ויש לשאול מה הוא הטעם לכך שאין מניחים בימים אלו תפילין? זמן נוסף בו הגמרא מסתפקת האם אפשר להניח בו תפילין הוא הלילה, כלומר, האם מותר להניח רק ביום או אף בלילה מותר?

> **ועד מתי מניחן?** עד שתשקע החמה, רבי יעקב אומר: עד שתכלה רגל מן השוק, וחכמים אומרים: עד זמן שינה; ומודים חכמים לר' יעקב, שאם חלצן לצאת לבית הכסא או ליכנס לבית המרחץ ושקעה חמה, שוב אינו חוזר ומניחן. אמר רב נחמן: הלכה כרבי יעקב. רב חסדא ורבה בר רב הונא מצלו בהו באורתא. איכא דאמרי: אין הלכה כר' יעקב. והא רב חסדא ורבה בר רב הונא מצלו בהו באורתא! ההוא פליגא ... (מנחות, לו, א - ב)

עד מתי יכול אדם להניח תפילין? דעת תנא קמא היא שאין להניח תפילין לאחר שקיעת החמה. לעומת ת"ק, רבי יעקב אומר שאפשר להניח עד שתכלה רגל מן השוק, ואילו, חכמים אומרים שאפשר להניח עד זמן שינה. אולם, מודים חכמים ורבי יעקב לת"ק שאם חלץ את התפילין קודם השקיעה, ושקעה החמה, שאין חוזר ומניח את התפילין. ברם, הגמרא מביאה מעשה של רב חסדא ורבה בר רב הונא, שהיו מתפללים עם תפילין עליהם בערב, ומעשה זה נראה כמסתדר עם דעת ר' יעקב, ונראה כמעשה המוכיח שההלכה כמותו.

> ...ומי אמר רבה בר רב הונא הכי? והא אמר רבה בר רב הונא: ספק חשיכה ספק לא חשיכה - לא חולץ ולא מניח, הא ודאי חשיכה - חולץ! **התם בערב שבת איתמר.** מאי קסבר? אי קסבר: לילה זמן תפילין, שבת נמי זמן תפילין! אי קסבר: שבת לאו זמן תפילין, לילה נמי לאו זמן תפילין, דמהיכא דממעטא שבת מהתם ממעטי לילות! (מנחות, שם)

---

1. מסורת הש"ס מתקן על פי הרא"ש, רמ"ע מפאנו.

הגמרא מקשה על מעשה זה, שהרי רבה בר רב הונא בעצמו אמר: "ספק חשיכה ספק לא חשיכה לא חולץ ולא מניח", מכך מסיקה הגמרא: רבה בר הונא דיבר על ספק חשיכה, אך כאשר החשיכה היא וודאית, יש לחלוץ את התפילין. אם כן, איך רבה בר רב הונא היה עם תפילין עליו בלילה? על כך עונה הגמרא: דברי רבה בר רב הונא שבחשיכה וודאית יש לחלוץ תפילין, אמורים על ערב שבת, ולא על כל ערב במהלך ימות השבוע. כלומר, אין לאדם להיכנס לשבת כאשר התפילין מונחות עליו, ויש לו לחלוץ אותן תכף עם חשיכה.

אולם, על גבי דברים עליה עולה השאלה? מה הוא הטעם בגינו יש לחלוץ את התפילין קודם השבת? מדוע אסור שהתפילין יהיו מונחות עליו בשבת? ויותר מכך, מדוע שיהיה הבדל בין ערב רגיל לערב שבת? הגמרא שואלת שאלה זו: אם סובר רבה בר רב הונא שלילה הוא זמן תפילין אף שבת צריכה להיות זמן של תפילין, ואם סובר רבה בר רב הונא ששבת אינה זמן תפילין, אם כן גם לילה אינו זמן תפילין. ומהיכן אנו יודעים שיש לקשור את השבת יחד עם הלילה? ממחלוקת רבי יוסי הגלילי ורבי עקיבא על הפסוק "ושמרת את החוקה הזאת למועדה.." :

> דתניא: ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה, ימים - ולא לילות, מימים - ולא כל ימים, פרט לשבתות וימים טובים, דברי רבי יוסי הגלילי; ר"ע אומר: לא נאמר חוקה זו אלא לפסח בלבד! נפקא ליה מהיכא דנפקא ליה לר' עקיבא; דתניא, ר' עקיבא אומר: יכול יניח אדם תפילין בשבתות ובימים טובים? ת"ל: והיה לאות על ידך ולטוטפת בין עיניך, מי שצריכין אות, **יצאו שבתות וימים טובים שהן גופן אות.** (מנחות, שם)

אם נפרש כדברי ריה"ג את החוקה האמורה בפסוק כמדברת על מצוות התפילין,[2] יש כאן פירוש חיובי של הפסוק. כלומר, התפילין שייכות בדווקא לימים מסוימים, ומכך שהתייחדו לימים מסוימים, אנו מבינים שיש למעט ימים אחרים. על כך עולה השאלה, אילו ימים שונים מימים אחרים אשר אותם יש למעט? אלו שבתות וימים טובים, ששונים הם משאר ימי השבוע 'הרגילים'. כלומר, מיעוט השבת מתפילין, אינו בא בגלל דבר שמיוחד בשבת עצמה, אלא בגלל מה שמיוחד לתפילין. תפילין לא שייכות במהותן אל השבתות אלא מיוחדות הן דווקא לימים.

לעומת דרשתו של ריה"ג, ר"ע לומד שאין להניח תפילין בשבתות וימים טובים, זאת הוא לומד מתוך כך שבהמשך אותה הפרשה נאמר על התפילין שהן באות בשביל אות ואילו השבת גם היא אות: "ביני ובין בני ישראל **אות** היא לעולם". על כן, אין צורך בתפילין בשבת, מפני שהיא עצמה אות, כלומר, כיוון שהשבת עצמה היא האות, לכן אין צורך בתפילין שבאות בשביל אות. כלומר, מיעוט השבת בא בגלל השבת עצמה, בגלל מה שמיוחד בשבת עצמה.

דברים אלו נראה שמבוארים בדברי רש"י בגמרא שלנו:

---

2. ואין חוקה האמורה בסוף מדברת על חוקת הפסח כפי שאפשר להבין ולהעלות מהפסוקים, וכפי שהעלו מפרשים רבים. בנוסף על כך ראה את המקור בעירובין המופיע בעמוד הבא.

נפקא ליה - כלומר לעולם קסבר לילה זמן תפילין הוא ושבת מימעיט ליה מהיכא דנפקא ליה לר' עקיבא. (רש"י, מנחות, לו, ב)

בשונה מדרשת ריה"ג שלדידו לילה אינו זמן תפילין, לשיטת ר"ע לילה הוא זמן תפילין, ושבת מתמעטת מסיבה אחרת, בגלל שהיא אות.

שבת זמן תפילין

הגמרא במסכת עירובין מחפשת אחר התנא שדעתו היא ששבת היא זמן תפילין:

ומאן שמעת ליה שבת זמן תפילין - רבי עקיבא. דתניא: ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה - ימים ולא לילות. מימים ולא כל ימים, פרט לשבתות וימים טובים, דברי רבי יוסי הגלילי. רבי עקיבא אומר: לא נאמר חוקה זו אלא לענין פסח בלבד. ואלא הא דתנן: הפסח והמילה מצות עשה, לימא דלא כרבי עקיבא; דאי רבי עקיבא - כיון דמוקי לה בפסח, לאו נמי איכא, כדרבי אבין אמר רבי אילעאי; דאמר רבי אבין אמר רבי אילעאי: כל מקום שנאמר השמר פן ואל - אינו אלא בלא תעשה. - אפילו תימא רבי עקיבא: השמר דלאו - לאו, השמר דעשה - עשה. וסבר רבי עקיבא שבת זמן תפילין הוא? והתניא, רבי עקיבא אומר: יכול יניח אדם תפילין בשבתות וימים טובים - תלמוד לומר והיה לך לאות על ידך - מי שצריכין אות, יצאו אלו שהן גופן אות! (עירובין, צו, א)

הגמרא בעירובין שואלת, מי הוא המחזיק בשיטה ששבת היא זמן תפילין, על כך אומרת הגמרא בפשטות: רבי עקיבא. שכן, רבי עקיבא אומר על דרשתו של רבי יוסי הגלילי שהיא אינה מדברת על התפילין אלא שהיא מדברת על הפסח. כלומר, 'החוקה' אין הכוונה לחוקת התפילין אלא לחוקת הפסח. ומכך שאין יוצא מיעוט מן הפסוקים לכך שמצוות תפילין שייכת רק בימים מסוימים כפי שלומד ריה"ג, יש ללמוד מכאן שמצוות התפילין שייכת בכל הזמנים, וממילא זמנה של התפילין הוא גם שבת.

אך הגמרא דוחה דברים אלו ואומרת שלא רבי עקיבא הוא התנא האומר ששבת היא זמן תפילין, שהרי דרשה נוספת יש לנו משמו של ר"ע, כאשר שם נאמר שאין להניח תפילין בשבתות ובימים טובים, במפורש. וכפי שראינו אצלנו במנחות: נאמר אות בשבת ונאמר אות בתפילין, ואם כן התפילין אינן שייכות במהותן אל השבת, משום שאין בהן צורך.

כאשר מופיעה בגמרא ה"א, כנראה שיש לה מקום בסברה, ויש בה הגיון. אך כאן מה ההגיון בה"א זו? הרי הדרשה של ר"ע שהגמרא מביאה לאחר מכן, מפורש בה שאין להניח תפילין בשבת, ואם כן אין בכלל ספק בשיטתו של ר"ע. כלומר, נראה שאין כלל מקום לחשוב בשיטתו של רבי עקיבא ששבת היא זמן תפילין.

אלא, שבאמת אפשר לבאר שיש מקום אמיתי לחשוב אף בדעתו של רבי עקיבא על שבת כזמן תפילין, שכן ר"ע בדרשתו אינו אומר ששבת אינה זמן תפילין, אלא שבשבת כבר יש אות ועל כן אין צורך באות אחר. אם כן, בפשטות, דעת ר"ע שאין להניח תפילין בשבת באה מתוך דבר צדדי לעניין הזמן, עניין האות בשבת. אך, באמת מצד הזמן, שבת היא זמן תפילין.

אם כנים דברינו, מדוע הגמרא דוחה את הה"א שר"ע הוא התנא הסובר ששבת היא זמן תפילין? הרי גם לאחר דחיית הגמרא עדיין אפשר להסביר שהתנא הסובר ששבת זמן תפילין הוא ר"ע, אלא שיש מניעה מצד אחר להניח תפילין בשבת. אל דברי הגמרא על רבי עקיבא נחזור בהמשך, אך מכל מקום, בסופו של דבר הגמרא מזהה את סברת שבת זמן תפילין עם רבי מאיר ורבי יהודה.[3]

שבת דוחה תפילין

על שלוש מצוות נאמר אות בתורה - שבת, תפילין, ברית. אם נמשיך את דרשתו של ר"ע, גם ברית לא הייתה צריכה לדחות את השבת, שהרי השבת לא צריכה את אות הברית, כיוון שהאות כבר קיים בשבת. מדוע אם כן ברית דוחה את השבת (כפי שמבואר במסכת שבת)? אומר על כך הסמ"ג:

> ועוד דרשתי להם כי משש מאות ושלש עשרה מצות שנצטוו לישראל אין לך שום מצוה שתהא אות ועדות כי אם שלש מצות והם מילה ושבת ותפילין שנכתב בשלשתן אות והם שלשתן אות ועדות לישראל שהם עבדים להקב"ה ועל פי שנים עדים יקום דבר כל אחד מישראל אינו יהודי שלם אלא אם כן יש לו שני עדים שהוא יהודי הלכך בשבת ויום טוב שנקרא שבת ושבת נקרא אות פטור אדם מלהניח תפילין (מנחות לו, ב) **כי די שיש לו שני עדים שהוא יהודי, עדות שבת ועדות מילה.** אבל בחול חייב כל אדם להניח תפילין כדי שיהא לו שני עדים, אות תפילין עם אות המילה (סמ"ג, עשין, סימן ג)

האות הוא עדות, ולעדות צריך שניים. אם כן צריך שני אותות בשביל להעיד על אדם שהוא יהודי, עבד לה'. אם כן, בשבת שייכת המילה, וכיוון שכבר מילה מתקיימת בשבת, אין צורך בשלושה עדים בשביל להעיד על כך שישראל הם עבדים לקב"ה, וממילא אין מקום להנחת התפילין בשבת. וכן בחול, אות השבת לא שייך, ושני האותות שמשמשים כעדים הן אות הברית ואות התפילין.[4]

---

3. עירובין צו ע"ב.

4. דברים אלו בעניותי מעט קשים לי, שהרי מטעם מה המילה דוחה את השבת? נראה שדברי הסמ"ג אמורים כ-לאחר מעשה. לאחר שאנו יודעים שיש מילה ושבת אז מגיע טעם זה של שתי האותות, ולא שהטעם קדם להלכה. ועוד מניין שאות היא עדות, אין זה מפורש כלל שזאת הכוונה של האות. ובנוסף, נראה שאלו שני דברים השונים זה מזה.

כתב הלבוש כאן [סעיף א] דבשבת ויו"ט אין איסור כי אם שאין צריך אות תפילין, כי יש ב' עדים מילה ושבת, ואין איסור אם יש שלושה עדים, והם דברי אבודרהם [עמוד מז]... והנה להלבוש ואבודרהם ערל שמתו אחיו מחמת מילה או טומטום דחייב בתפילין מספק מן התורה אפילו הכי בשבת ויו"ט פטור, כי אזלינן בתר רובא דעלמא ...שוב האיר ה' עיני וראיתי בפסקי מהרא"י ז"ל [תרומת הדשן חלק ב] סימן ק"ח כתב לטעם הסמ"ג [עשין כב] מכח שני עדים. מי שמתו אחיו מחמת מילה יניח תפילין בשבת, [וכתב שם] נראה דאין לחלק, יע"ש, וזה כדברי. (פמ"ג, אורח חיים, משב"ז, כט, ס"ק ב)

אומר הפמ"ג, על פי טעם הסמ"ג, וכפי שמביאים הלבוש ואבודרהם,[5] אדם ששני אחיו מתו מחמת מילה, וקיימת חזקה במשפחה שמתים מחמת המילה, אין לו למול עצמו. אם כך, אדם זה שלא מל חסר לו אות אחד, אות של מילה. ואיך יקיים בשבת עדות על ידי שני אותות? מכאן נראה שיש לחייב את אותו האדם שיניח תפילין בשבת.

אך, אומר הפמ"ג, אותו אדם פטור מתפילין בשבת, כיוון שהולכים אחר רוב העולם, ורוב האנשים קיימת אות המילה על גופם. ובתוך כך מביא הפמ"ג את דברי מהרא"י, שאין לחלק בין האנשים ונראה שגם לדידו הולכים אחר רוב העולם. וכיוון שלרוב העולם קיים אות הברית, אף לאדם שאין עליו מילה אין להניח תפילין בשבת. דברים דומים מצויים בדברי הברכי יוסף:

ערל שמתו אחיו מחמת מילה נשאל הרדב"ז אי מותר להניח תפילין בשבת, שהרי אין לו אות בעצמו. **והשיב הרב ז"ל דאף שאין לו אות בעצמו בעל אות הוא, אלא שמצד סכנתו ואונסו נתבטל ממנו האות, אבל לעולם מצווה ועומד הוא.** תדע שהנודר מהערלים מותר בערלי ישראל (נדרים פ"ג מי"א לא ב). הרי שערלי ישראל לא נקראו ערלים, ויש להם אות ברית. ושאני קרבן פסח דגלי קרא (שמות יב מג). ואף שלא היה מן הדין לא היה לו להניחם, שלא לפרסם לכל שהוא ערל. זהת"ד הרב בתשובה כ"י סימן שני אלפים של"ד. ויש קצת להעיר בטעמו, דאיברא דמצווה ועומד, אבל לפי שעה בפרטות אינו נימול. ומה שהביא מהנודר מהערלים, אי מהא לא איריא, דיש לומר דאינו נקרא ערל, אבל אינו נקרא נימול, והי"ל לאתויי מסיפא דתנן (שם) שאיני נהנה למולים אסור בערל ישראל. הרי דנקרא נימול. ומ"מ אף שהוא נקרא נימול בכח, כיון שאינו בפועל, אכתי יש מקום לפקפק קצת דיניח תפילין בשבת. ומ"ש הרב שאין לו להניחם שלא לפרסם שהוא ערל, יש לדחות קצת דיניחם בצנעא מיהא. אמנם אעיקרא נראה דאין כאן ספק, כי הלא זה הדבר דכל ישראל יתנו עדיהם בחול תפילין ומילה, ובשבת מילה ושבת, ותמיד יש לישראל שני עדים, הוא דרוש הסמ"ג (עשין ג) שדרש לעם. **וכבר כתבנו (לעיל אות א) שמבואר בדברי הרא"ש שאסור להניחם בשבת, ולפי סברת הזהר**

5. נמצא בתוך דבריו המלאים של הפמ"ג.

גדול עונש המניחן אפילו בחה"מ. וא"כ לדידן אין כאן מקום להסתפק שמפני מילתא דאתיא מדרשא, דרוש הסמ"ג, יניח זה בשבת, ויעשה איסור לסברת הזהר והרא"ש. ועוד, דאפילו בחול זה שהוא ערל אין לו אלא אות אחת, והם התפילין, וכל ימי החול בא האות והוא באחד. וכמעשו בחול כך מעשהו בשבת. והא איכא סהדא רבה שבת קדש, ועד הן בה. וא"כ מה ראה זו דבשבת רוצה להיות לו שני האותות, ולטפויי אתא, מאחר דכל הימים אין לו אלא אות אחת, והם התפילין... (ברכי יוסף, אורח חיים, לא, ס"ק ב)

הברכי יוסף הביא את דברי הרדב"ז העונה בדרך שונה. אין זה רק מטעם שלא חילקו בין האנשים, אלא הטעם לכך שאין על גופו אות ברית הוא מטעם שזוהי סכנה בשבילו, כלומר, רק מצד אונס נתבטל ממנו האות, אך הוא מצווה ועומד באות זה. ברם, סוף סוף אין על האדם שני אותות, ואם יש צורך בשני עדים, הרי לאותו אדם עד אחד בלבד, וכמו שאומר הברכי יוסף "אבל לפי שעה בפרטות אינו נימול". על כן, למסקנה אומר הברכי יוסף שכל הדברים האמורים לגבי הצורך בשני עדים הוא דרוש של הסמ"ג, ואף אם הדרוש לא מתקיים, אין לשנות בכך את פסיקת ההלכה, ואף ללא דרשתו של הסמ"ג יש איסור חמור להניח התפילין בשבת, וכפי שמבאר בדבריו.

אך האם באמת יש הווא אמינא שאדם יניח תפילין בשבת בסיטואציות מסויימות בגלל הצורך בשני אותות? נראה לומר שטעם האותות של הסמ"ג, הוא טעם הבא לאחר מעשה, ולא הוא הקובע את הדין.[6] מכל מקום עלינו להבין כעת מדוע מילה דוחה את השבת ואילו תפילין אינן דוחות את השבת?

בשבת וי"ט אסור להניח תפילין, מפני שהם עצמם אות ואם מניחים בהם אות אחר היה זלזול לאות שלהם. (שו"ע, אורח חיים, תפילין, לא,א)

השולחן ערוך פוסק שאסור להניח תפילין בשבת ויו"ט, ואם הניח הרי בכך הוא מזלזל באות של השבת. מדוע אדם שעושה מילה בשבת אין בכך זלזול באות השבת? ברצוני לטעון, שהזלזול באות, נובע מעצם ההנחה, דהיינו, עצם יצירת האות בשבת היא הזלזול, ולא עצם זה שהתפילין מונחות על האדם. ובאמת כך היא לשון ר"ע בגמרא: "מניין שלא **יניח** תפילין בשבת", כל הנקודה היא ההנחה ולא עצם כך שהתפילין מונחות כבר על ראשו.

אם כנים דברינו, יוצא שאדם שהניח את התפילין קודם השבת, מותר לו להיכנס עימן לשבת כאשר הן מונחות עליו. עצם יצירת האות בשבת, הנחת התפילין, היא האסורה. דברים דומים אנו מוצאים לגבי תפילין בלילה, שם פוסק השולחן ערוך:

אסור להניח תפילין בלילה, שמא ישכחם ויישן בהם אם הניחם קודם שתשקע החמה וחשכה עליו, אפילו הם עליו כל הלילה, מותר ואין מורין כן. אם לא חלץ תפילין משששקעה חמה מפני שלא היה לו מקום לשמרן, ונמצאו עליו כדי לשמרן, מותר. ומורין

6. כמו שעולה מתוך דברי הברכי יוסף, וכפי שהערנו בהערה 4.

כן. (שו"ע, אורח חיים, תפילין, ל, ב)

יש איסור להניח תפילין בלילה, אך אם היו עליו משקעה החמה, מפני שאין לו היכן לשים אותן מותר לו לשמור אותן על גביו. כלומר, אין איסור שהתפילין יהיו מונחות עליו, אלא שיש איסור להניח את התפילין בלילה.[7] דא עקא, נראה שהמחבר חילק בין לילה לבין שבת, ולגבי השבת פסק דברים אחרים:

> היה בא בדרך ותפילין בראשו ושקעה עליו חמה, או שהיה יושב בבית המדרש ותפילין בראשו וקדש עליו היום, יניח ידו עליהם עד שיגיע לבית. ואם יש בית קרוב לחומה שמשתמרים שם, חולצם ומניחם שם. (שו"ע, אורח חיים, תפילין, ל, ד)

תפילין שהיו מונחות על ראשו, ושקעה החמה ונכנסה השבת, יש לאדם להניח ידו עליהם עד שיגיע לבית ואם יש לו מקום שיכול לחלוץ בו התפילין, עליו לחלוץ התפילין. ברם, על פי דברינו לעיל, מדוע שלא יוכל האדם להמשיך עם התפילין על ראשו גם בשבת עצמה?

> ואף על גב דבס"ב אמרינן דמכיון שהם מכבר עליו א"צ לחולצן שאני הכא [טז] דמי שיפגע בו פן יטעה לומר שמותר להניח אז תפילין אבל בסמוך מיירי שיושב בביתו. (משנה ברורה, אורח חיים, ל, ד)

הטעם שעל האדם לחולצן הוא שמא יפגע בו אדם אחר ויחשוב בטעות **שמותר להניח** בשבת. כלומר, כל הגזירה לחלוץ התפילין מעליו קודם השבת היא מפני מראית עין, אך אין זה מעיקר הדין. ובאמת דברינו מתיישבים, מותר לאדם להלך עם תפילין על ראשו בשבת ולא זהו האיסור, כל האיסור הוא הנחת התפילין בשבת. כעת אם כן, עולה השאלה מדוע ברית המילה מותרת אף בצורה אקטיבית, הדומה להנחה של תפילין.

נראה לומר, שלא האות של המילה דוחה את השבת, אלא מעשה המילה הוא מה שדוחה את השבת. כלומר, במילה ישנם שני שלבים - 1) הסרת הערלה 2) אות הברית. מה שדוחה את השבת הוא הסרת הערלה, ובהסרה לבד אין יצירת אות. האות בא ממילא לאחר הסרת הערלה. על כן, גם תפילין אם אדם הניחם בערב שבת והאות בא ממילא, אין עם כך בעיה, אבל להניח בצורה אקטיבית, וליצור את האות בשבת, אסור. מפני שאסור **להניח** התפילין בשבת. חילוק זה מצאתי גם בדברי הרב פיינשטין:

> ... נראה פשוט דהא עשיית מצות המילה אינו האות אלא מה שהאדם הוא נימול הוא האות שהוא דבר הנקבע בגוף לאות דכן מסתבר וגם מפורש בקרא, ונמצא שעשיית מצות המילה הוא עשיית האות שיהיה בגוף הנימול שלכן מן הראוי שלא לחלוץ התפילין להראות שצריכין לאות שלכן יש צורך לעשות אות קבוע, והוו בזה שמלובשין בתפילין כנותנים טעם על עשיית מצות המילה. (שו"ת אגרות משה, אורח חיים, ד, קא)

7. כאן בוודאי שהאיסור מגיע מטעם צדדי של שמא יישן בהם, אך כפי שראינו בשיטת ר"ע, לילה זמן תפילין הוא.

לא עשיית המילה/הסרת הערלה היא האות, אלא זה שהאדם מהול, הוא האות.[8]

לשמור חוקיו

מבלי להיכנס לסוגיית ברכות התפילין, ברגע הנחת התפילין אנו מברכים על הנחת התפילין. אך בתלמוד נאמרה ברכה נוספת על התפילין, לא על רגע ההנחה, אלא דווקא על רגע סילוק התפילין:

> ולבני מערבא[9] דבתר דמסלקי תפילייהו מברכי אשר קדשנו במצותיו וצונו לשמור חקיו...(ברכות, מד, ב)[10]

בני ארץ ישראל היו מברכים בשעת סילוק התפילין - "אקב"ו לשמור חוקיו". מה היא ברכה זו? האם בכל רגע בו אדם מסלק התפילין יש לו לברך ברכה זו? דיברנו לעיל במחלוקת ריה"ג ור"ע, ריה"ג לומד שאין להניח תפילין בשבתות ובימים טובים מ"ושמרת את החוקה הזאת למועדה". התוספות על דברי ריה"ג מזהה את ברכת לשמור חוקיו דווקא עם שיטתו של ריה"ג.

> **ושמרת את החוקה הזאת למועדה** כו' - בפרק בא סימן (נדה נא:) ובסוף כיצד מברכין (ברכות דף מד:) דאמרינן דבני מערבא מברכי בתר דמסלקי תפילייהו לשמור חוקיו מפרש רבינו תם דלאחר שמסלק את טליתו ליכא מאן דמברך דלא שייכא ברכה דלשמור חוקיו אלא מתפילין דווקא דכתיב בהו חוקה ודווקא כשמסלקן סמוך לשקיעת החמה ddרשינן ימים ולא לילות ומחויב לסלקן כדאמרינן בסמוך הניח תפילין אחר שקיעת החמה עובר בעשה והאידנא לא מברכי לשמור חוקיו אפי' לאחר תפילין דבסמוך פסקינן דלילה זמן תפילין דקאמר הלכה ואין מורין כן ומדרבנן הוא דאסור דחיישינן שלא יישן בהם וקרא דושמרת את החוקה בחוקת הפסח הכתוב מדבר, מ"ר. (תוספות, מנחות, לו, ב)

תוספות מביא ממסכת נידה וברכות ברכה אותה היו מברכים בני ארץ ישראל כאשר היו מסלקים התפילין מעליהם, ברכת "לשמור חוקיו".[11] אך, האם בכל רגע בו היו מסלקים את התפילין היו

---

8. וביום שיש בו מילה ראוי שלא לחלוץ עד אחר המילה כי מילה היא אות ותפילין הן אות (משנה ברורה, כה, ס"ק נה). כמעט ואפשר לומר שראוי שלא לחלוץ תפילין קודם השבת, אך בעקבות מה שכתבנו לעיל יש סיבות לחלוץ התפילין מעליו.

9. וכן הדברים מובאים בתלמוד של בני ארץ ישראל: ירושלמי, ברכות, ב, ג "ר' זריקן בשם ר' יעקב בר אידי כשהוא נותן על יד מהו אומר ברוך אקב"ו על מצות תפילין כשהוא נותן על הראש מהו אומר ברוך אקב"ו על מצות הנחת תפילין כשהוא חולצן מהו אומר ברוך אקב"ו לשמור חוקיו".

10. הציטוט בגמרא מובא בתוך רצף של דברים הטעונים ברכה, חלק לפני ואחרי וחלק אינם טעונים ברכה אלא לאחריהם.

11. בברכות אומר התוספות (ד"ה ולבני מערבא) שדווקא בני מערבא היו מברכים כשהיו מסלקים התפילין, כיוון

מברכים ברכה זו? אומרים התוספות: דווקא כשמסלק התפילין סמוך לשקיעת החמה. וטעם לדבר, כיוון שהתפילין שייכות רק ביום ולא בלילה, מחויב האדם לסלקן קודם הלילה. יוצא איפוא, ישנה ברכה על הנחת התפילין בתחילת היום וישנה ברכה על הסרת התפילין, בזמן בו התפילין לא צריכות להיות מונחות על האדם.

נראה בעיניי, שישנן שתי אפשרויות מרכזיות להבין את ברכת 'לשמור חוקיו':

1. ברכה על רגע סיום המצווה. הברכה מורה על כך שכעת הסתיימה המצווה, יצירת מסגרת למצווה.
2. ברכה על העתיד, כמו כל ברכה אותה אנו מברכים כ-"עובר לעשייתן", כך גם כאן, אלא שכאן אנו מברכים כ-"עובר **לאי** עשייתן". מברכים על כך שאנו לא הולכים להניח כרגע תפילין, כיוון שאסור להניח בלילה.

הראב"ן שואל מדוע יש לנו מצוות עליהן אנו מברכים בלשון "על" ובמצוות אחרות אנו מברכים ללא "על המצווה", אלא לשון הברכה מורה על עצם מעשה המצווה, כגון "לישב בסוכה":

> ברם צריכין אנן למילף טעמא מאי אמרינן במקצת ברכות על. כגון על המילה, על השחיטה, על אכילת מצה, על אכילת מרור, על ביעור חמץ, ועל פדיון הבן, ועל כיסוי הדם, ועל נטילת ידים, ועל מקרא מגילה, ודכוותהון. ובמקצת ברכות לא אמרינן בהו על, כגון לישב בסוכה, להתעטף בציצית, להפריש חלה, להפריש תרומה, לשמוע בקול שופר, לקרוא את הלל, לגמור את ההלל, להדליק נר של חנוכה ודכוותהון. וטעמא דמסתבר לי אליעזר בגוויה, **דכל ברכה שהיא על מעשה דבר אחד** שעשייתו של אותו דבר לפי שעה ונגמרה המצוה באותו מעשה, מברך על. כגון על המילה שהוא באבר אחד ובעשיית המילה נגמרה כל מצות המילה לפי שעה, וכן שחיטה כששוחט בצואר נגמרה מצות שחיטת בהמה זו לפי שעה... **אבל כל ברכה שהיא על מעשה שאינו בדבר אחד** ואינו לפי שעה ולא נגמרה המצוה באותה עשייה, אינו מברך על, כגון לישב בסוכה דאינה לפי שעה אלא מצותה שבעה ימים עם הלילות דכתיב [ויקרא כ"ג] בסוכות תשבו שבעת ימים, ולאחר ז' ימים אז נגמרה המצוה, הילכך מברך כל שעה שנכנס לישב בה לישב בסוכה, דמשמע לישב עתה ולישב עוד דלא נגמרה המצוה, וכן להתעטף בציצית דלא נגמרה המצוה בהאי עיטוף דכל היום מצותו להכי מברך להתעטף בציצית, וכן להפריש חלה ותרומה לא נגמרה מצותן עד שעת נתינה לכהן...(ראב"ן שאלות ותשובות (בתחילת הספר) סימן לה)

שהיה דרכם לסלק בלילה, אך לא זה היה מנהג בני בבל. ופסיקת בני בבל הייתה שאף לילה הינו זמן תפילין, אלא שאין להניח תפילין בלילה שמא יפיח בהן ועוד. ועוד שרק לדברי ריה"ג הדורש את זמני הנחת התפילין מ - "חוקה" יש לברך ברכה זו. וכן נאמר בירושלמי "ואתיא כמאן דמר בחוקת תפילין הכתוב מדבר ברם כמאן דמר בחוקת הפסח הכתוב מדבר לא בדא".

מתוך שאלתו מגיע הראב"ן לחילוק חדש: כל ברכה שבאה על דבר שבעצם המעשה נגמרה המצווה יש לברך לשון "על". אך מצווה הבנויה מכמה מעשים, ולא שעל ידי מעשה אחד נגמרת המצווה מברך בלשון של "מעשה המצווה", כגון, לישב בסוכה, להתעטף בציצית ועוד. מצוות אלו, גם לאחר מעשה המצווה הראשוני, אם ברצונו של אדם להתעטף שנית, עדיין מקיים בכך מצווה, והמצווה לא "הלכה לה" ברגע העיטוף הראשון.

בתוך דבריו, עוד קודם שהביא את דבריו על ברכה שאינה נעשית ע"י מעשה אחד, מביא הראב"ן שתי ברכות שמברכים לאחר עשיית המצווה - ברכת "להכניסו בבריתו" אותה מברכים לאחר המילה, וברכת "לשמור חוקיו" לאחר סילוק התפילין. אומר הראב"ן ברכות אלו אינן על עשיית המצווה, אלא **על קיום המצווה**.[12]

> ומה שמברך אבי הבן אחר המילה להכניסו בבריתו, ולא לפני המילה, משום דברכה זו אינה על עשיית המצוה אלא על קיום המצוה על שקיים מה שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם [בראשית י"ז] ואתה את בריתי תשמור [וגו'], ועל המילה היא ברכה של עשיית [ה]מצוה, והכי נמי אמרינן [ברכות מ"ד ב] בתפילין דאע"ג שבירך על הנחתן ביום מברך על סילוקן בלילה לשמור חוקיו משום דכתב בהו ושמרת את החוקה הזאת וגו'. (ראב"ן, שם)

מה הוא קיום המצווה? נראה לומר 'שקיום המצווה' מורה על משמעות המצווה, מה עניינה. במילה, יש את המצווה להסיר את הערלה והברכה שלאחריה מורה על עצם עניין אות הברית החתומה בגופו של האדם - "להכניסו בבריתו של אברהם אבינו". ומכאן יש לומר, ברכת הסילוק על התפילין אינה רק ברכה על רגע הסילוק, אלא יש לראות בה כמורה על משמעות המצווה ועניינה.

ממילה נלמד לענייננו, במילה כפי שהסברנו ישנם שני שלבים, שלב הסרת העורלה ושלב האות - הכניסה אל הברית. אף בתפילין, ישנם שני שלבים, מצוות ההנחה, ובדעת ריה"ג מצוות סילוק התפילין. כלומר, יש מצווה להניח התפילין בימים ובזמנים מסוימים, ומאידך, יש מצווה שהתפילין לא יהיו מונחות על האדם בזמנים אחרים.

חוקה

נרצה לעמוד על משמעות המילה 'חוקה', ומתוכה ננסה לבוא לכדי ביאור של משמעות ברכת 'לשמור חוקיו'.

> (יט) **אֶת־חֻקֹּתַי תִּשְׁמֹרוּ** בְּהֶמְתְּךָ לֹא־תַרְבִּיעַ כִּלְאַיִם שָׂדְךָ לֹא־תִזְרַע כִּלְאָיִם וּבֶגֶד כִּלְאַיִם שַׁעַטְנֵז לֹא יַעֲלֶה עָלֶיךָ: פ (ויקרא, קדושים, יט)

12. הראב"ן אומר את דבריו על מצוות מילה, אך נראה שדבריו אמורים אף על מצוות התפילין מלשונו - "והכי נמי אמרינן" ומשם ממשיך לבאר היכן מצינו זאת בתפילין.

אומרת התורה, את חקתי תשמרו, ובצמוד לכך מביאה התורה את האיסור על כלאים. מה אומר לנו הדבר שחוקה מצויה בפסוק יחד עם האיסור על כלאים.

> ומחברינו מוסיף בטעם הכלאים, כי הוא שלא לערבב הכחות המגדלים הצמחים להיות יונקים זה מזה, ממה שאמרו בבראשית רבה (י ו), אמר רבי סימון אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל ברקיע ומכה אותו ואומר לו גדל, הדא הוא דכתיב (איוב לח לג) הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ. והנה המרכיב כלאים או זורען בכדי שינקו זה מזה מבטל חקות שמים, ולכך אמר בהם את חקותי תשמורו, כי הם חקות שמים, וכך אמר רבי חנינא משום רבי פנחס משום חקים שחקקתי בהם את עולמי (ירושלמי כלאים פ"א ה"ז): (רמב"ן, קדושים, יט, יט)

על טעמו של איסור כלאים אומר הרמב"ן: לא לערבב את כוחות הטבע שינקו זה מזה, ואותו אדם המרכיב את הכלאים משנה את חוקות הטבע ומשנה הסדרים. "את חוקותיי תשמרו" נוגע בנקודה המהותית שאסור לערבב בין הדברים המצויים בבריאה.

על פי ריה"ג התפילין שייכות רק ליום ואין להיכנס איתן ללילה, ובעניינו, עצם חליצת התפילין יוצרת את ההבדלה. חליצת התפילין מקיימת את החוק ומבדילה בין היום ובין הלילה. מצוות התפילין היא 'מצוות היום', ביום, חסר האדם את התפילין, ויש "צורך" ביום להניח את התפילין.[13] עניין ההנחה הוא "מעשה המצווה" והחליצה היא "מה ששומר על הסדר".

לעיל ראינו שעל פי דברי התוספות, ברכת "לשמור חוקיו" נאמרת כאשר האדם חולץ התפילין בסמוך לשקיעת החמה. על כך כותב הרב סולובייציק:

> וס"ל לבני מערבא **שחייב לסלק** את התפילין בסוף היום כדי שלא לעבור **על איסור לבישת תפילין בלילה...** ודבריהם צריכים ביאור דמהו גדר הך דינא דאין מברכין כשמסיים את המצוה אלא אם כן חל איסור אם ימשיך בעשיית המצוה, דלכאורה ברכת לשמור חוקיו הויא ברכת המצוה, וברכת המצוה חלה או על מעשה מצוה או על קיום מצוה, והיכן מצינו שמברך ברכת המצוה שלא יעבור על איסור. (רשימות שיעורים (רי"ד סולובייצ'יק, מסכת ברכות, מד, ב)

ברכת לשמור חוקיו נראית ככל ברכת המצוות, אך איזו מצווה חלה אחריה? היכן מצינו שיברך האדם על כך שלא יעבור כעת איסור? ועוד, נוסיף על שאלתו, מדוע יש לברך את הברכה רק במצב בו מעשה החליצה סמוך לזמן בו אסור לאדם שיהיו מונחות על התפילין? מדוע לא לברך ברכה זו כאשר מסיים האדם את המצווה, ללא תלות בזמן בו הוא חולץ התפילין מעליו? כלומר,

---

13. רמ"ע מפאנו ב מאמר חקור דין - חלק ב פרק טז כותב "וזה סוד התפילין במקום הלב ומקום המוח כי משאבדנו השלמות העצמי הוצרכנו לדוגמתו מבחוץ". יש צורך לאדם להניח את התפילין, הצורך הזה קיים ביום, והתפילין באות ומשלימות את אותו הצורך.

שיברך האדם ברכה זו גם אם מוריד את התפילין מיד בגמר התפילה.

> ונראה לבאר דתוס' סברי דלבני מערבא מברכין על סילוק התפילין משום שחל חלות קיום גמר מצוה בסילוק התפילין שמצות תפילין היא להניחן בשעת חיובן ולסלקן בשעת פטורן וסילוק התפילין נחשב כגמר המצוה ומהווה מעשה מצוה לברך עליו. (הרב סולובייציק, שם)

מכוח שאלה זו אומר הרב סולובייציק - אין זו ברכה לקראת הזמן בו האדם לא יעבור איסור, אלא מצוות התפילין בנויה משני חלקים, כפי שכבר העלנו בדברינו לעיל - א) הנחת התפילין ב) סילוק התפילין. כאשר סילוק התפילין נחשב כגמר המצווה, ועל ידי שניהם יחד מתקיימת מצוות התפילין.

מה הוא האות?

בגמרא אנו למדים שאין להניח תפילין בשבתות ובימים טובים, אך מה הוא דינו של חול המועד? האם דינו כשבתות וימים טובים? לפוסקים כר"ע נראה שיש להניח תפילין בחול המועד, שהרי לא נאמר אות לגבי חול המועד. ברם, לא כך כותבים התוספות:

> **מים וכו' פרט לשבתות וי"ט** - נראה דאדרש' דלאות על ידך דבסמוך קא סמיך ולכאורה אין להניח תפילין בחוה"מ שא"צ אות דאסור במלאכה בדבר שאינו אבד ועוד דחייב בסוכה בחג ובפסח אסור באכילת חמץ וכן פסקו בהלכות גדולות אבל בירושלמי (פרק אלו מגלחין הלכה ד) משמע דצריך להניח... (תוספות, עירובין, צו, א)

דעת התוספות היא שאין להניח תפילין בחול המועד משום שגם בחול המועד אין צורך באות, בדיוק כפי שאין צורך באות ביום טוב ובשבת. ומה הוא אותו האות? איסור המלאכה.[14] ועוד, שיש מצווה אף בחול המועד עצמו. נראה שהתוספות מביא שני תירוצים מפני שבאמת יש צורך לבאר מדוע אף חול המועד ייקרא אות, שהרי סוף סוף התורה לא נתנה בו אות. ובאמת בתוספות במנחות מובא התירוץ השני בלבד:

> יצאו שבתות וימים טובים שהן עצמן קרויין אות - לא משום דאסירי בעשיית מלאכה דאפי' חולו של מועד דשרי בעשיית מלאכה **איכא אות** בפסח דאסור באכילת חמץ ובסוכות דחייב בסוכה.. (תוספות, מנחות, לו, ב)[15]

14. אין זה איסור מלאכה גמור כאיסור מלאכה בשבת, אלא איסור מלאכה בדבר אבד, כפי שמביא התוספות בדבריו.

15. דברים דומים לדבריו של התוספות כתבו ראשונים רבים: רשב"א, ריטב"א ועוד.

הסיבה לאי הנחת התפילין בשבתות ובימים טובים הוא האות, והאות אינו האיסור מלאכה, אלא המצווה הקיימת בחול המועד. דברים אלו של התוספות בעניותי קשים מעט, הרי כאשר האות נאמר בתורה, הוא לא נאמר בהקשר של איסור מלאכה או בהקשר של מצווה הקיימת באותו יום, בדיוק כפי שבמילה האות הוא עצם כך שהאדם נימול. וממילה נלמד לענייננו, האות אינו מיוצג ע"י דבר מעשי, אלא האות הוא מעין דבר מטאפיזי, דבר שלא מיוצג ע"י דבר פיזי בדווקא. רצוני לומר, כל מכלול השבת הוא אות. הברית שחקוקה בבשרו של האדם היא האות, וכך בתפילין. וכך נראה לומר, האות הוא סימן לישראל על הברית בינם לבין הקב"ה.[16]

אך, עדיין נראה לבאר מה הוא הסימן שבא לידי ביטוי על ידי כל אחד מן האותות? שכן, יש לנו מצוות רבות הבאות להזכיר לנו דברים, האם זוהי תכליתן של תפילין, מילה ושבת? נראה שאין זה סתם עוד סימן המזכיר לנו, אלא זהו סימן קיומי. דהיינו, עצם מצוות תפילין/מילה/שבת מורות על הקשר בין הקב"ה לבין ישראל, "ביני ובין בני ישראל **אות** היא לעולם". האות מקשר בין ישראל לבין אביהם שבשמיים, יוצר חיבור.

ומה הוא אותו חיבור שנעשה על ידי אות זה? נראה, שהאות הוא "הוויה קדושתית", דבר רוחני, דבר קדוש העוטף אותנו. בשבת הוא מגיע ע"י יום השבת העטוף בקדושה ורוחניות, בתפילין ע"י התפילין, ובמילה ע"י אות הברית החקוקה בבשרנו.[17] וכך נראה שאומר גם הרמ"ע מפאנו:

> ובאמת טועים כל האומרים שהאות הוא אסור מלאכה וכן סוכה ואסור חמץ, דהא כלהו מילי דעבידי לאיגלויי נינהו והאות הוא דבר סתר בין ב' כורתי ברית לא יכירהו זולתם ולא עבר זר בתוכם - שאלו הרגישו אנשי יריחו בתקות חוט השני שהי' לאות מפנחס וכלב להצלת רחב היו בלי ספק מבטלים אותו ומהפכים הוראתו - אבל האמת הברור במהות האות הזה הוא מתן שכרן של קדושות אלה שהן גופן אות לא אמרו שיש בהן אות **אלא קדושתן היא עצמה אות** דלא עביד לאיגלויי אי לאו דא"ל רחמנא למשה לך והודיעם... ואין לנו בזה מתן שכר גדול מנשמה יתירה ותוספת קדושה הנתונה באדם ... וזה ראיה גמורה מן התורה ומן הגמרא שאין להשיב עליה. (שו"ת הרמ"ע מפאנו, קח)

טועים האומרים שהאות הוא האיסור מלאכה, אות הוא דבר נסתר בין שני כורתי ברית, ולא דבר גלוי כמלאכה. קדושתן עצמן היא האות, כלומר, ישנה קדושה בעצם מצוות אלו, קדושה הנמצאת וסובבת את האדם.

---

16. וכך נראה מדבריו של רש"י בעירובין צו, א: "מי שצריכין אות - ימים שישראל צריכין להעמיד אות על עצמן להכיר שהם מחזיקים בתורתו של הקדוש ברוך הוא, יצאו שבתות וימים טובים שהן עצמן אות בין הקדוש ברוך הוא לישראל דכתיב (שמות לא) כי אות היא ביני וביניכם".

17. כמובן שכל הדברים אמורים בדרך הלימוד, ואין בדברים אלו נ"מ לגבי חול המועד. ועוד, שלא נגעתי במחלוקת הגדולה בין הראשונים לגבי הנחת תפילין בחול המועד. בנוסף, אי הנחת התפילין כיום בחול המועד נובעת בעיקרה מספר הזוהר. וכך מביא הרמ"ע מפאנו בדבריו, שיש לפסוק כדברי הזוהר, על אף שמסביר אחרת מהראשונים את 'האות' בשבת.

מחלוקת ריה"ג ור"ע

עד כה, ביארנו את משמעות ברכת 'לשמור חוקיו' כברכה המלמדת על משמעות המצווה כולה, ברכה שהיא חלק מהמצווה. וכל זה בדעת רבי יוסי הגלילי הסובר שלילה לאו זמן תפילין הוא, כפי שכבר ראינו בהרחבה לעיל.

ומה היא אותה משמעות של מצוות תפילין המתבררת על ידי ברכת 'לשמור חוקיו'? משמעות מצוות התפילין מתבררת על ידי ההבדלה בין הזמנים השונים, דווקא מתוך האיסור שהתפילין יהיו מונחות על האדם בלילה אנו יכולים לעמוד על משמעות הנחת התפילין על האדם במהלך היום. זאת ועוד, ראינו שהתפילין מתוארות כ - 'אות'.[18] מה הוא אותו 'אות' שמתואר גם על השבת ועל המילה? ביארנו על פי דבריו של הר"י פערלא שה- 'אות' הוא מעין הוויה קדושתית, קדושה עליונה שעוטפת את כל המציאות ע"י מילה, תפילין ושבת.

לדעת ריה"ג ההוויה הקדושתית עומדת על יופיה והדרה רק כאשר היא באה ביחס לדבר אחר. זמן לבישת התפילין שייך דווקא ביום, "הצורך" בהוויה הקדושתית הוא דווקא ביום. על כן, בצורה המלאה אנו יכולים לעמוד על אורה רק קודם הערב, דווקא בשעת החליצה, שבכך אנו מבטאים שהאות שייך אל היום ולא אל הלילה. ללילה יש עניין אחר. לעומת זאת **ר' עקיבא** לומד שאין להניח בשבת כיוון שהשבת כבר מלאה בהוויה קדושתית, בשבת כבר קיים 'אות'. וכפי שביארנו לעיל, הבעיה היא עצם נתינת האות בשבת, אך אין הבדל בין הלילה ובין היום.

הגמרא במסכת קידושין מונה מצוות עשה שהזמן גרמא בהן נשים פטורות:

> ומצות עשה שהזמן גרמא - נשים פטורות. מנלן? גמר מתפילין, מה תפילין - נשים פטורות, אף כל מצות עשה שהזמן גרמא - נשים פטורות (קידושין, לד, א)

שואלת הגמרא? מה הוא המקור לכך שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמא? תשובה: כל מצוות עשה שהזמן גרמא מהן פטורות הנשים, נלמדות ממצוות התפילין בהן נשים פטורות. ואולי אין זה סתם שהגמרא לומדת מתפילין, אלא שבאמת התפילין הן דבר שבמהותן נוגע בעניין הזמן, כפי שאנו יכולים ללמוד מכל הדיונים בגמרא סביב מצוות התפילין.

על פי זה נראה לומר, ר"ע וריה"ג נחלקו דרך תפילין במחלוקת עמוקה אף יותר, התפילין מבטאות לשיטתם את משמעות הזמן.

ריה"ג מסתכל על הזמן במבט של ציר זמן כפי שהוא בא לפנינו במבט אנושי, יש את היום ויש את הלילה. ההוויה הקדושתית עליה דיברנו שייכת בעולמנו לזמן היום, זמן הלילה הוא זמן של שינה, לא זמן של פעילות, ועל כן הצורך בהוויה הקדושתית שתעטוף אותנו שייכת ליום ולא ללילה.

---

18. ר"ע לומד מהאות את כך שאין להניח בשבת. אך גם לריה"ג בוודאי התפילין הן אות, אלא שאין הוא לומד משם את דבריו של ר"ע.

ברם, רבי עקיבא רואה את כל הזמן כיחידה אחת גדולה ורק שבת היא זמן אחר הנפרד מהזמן של כל השבוע. בשבת ישנה כבר הוויה קדושתית אחרת ואין צורך בתפילין. **רבי עקיבא** לא רואה את הזמן כציר זמן בו יש יום ויש לילה, אלא ההבדל בזמנים אצלו הוא בין השבת לבין ימי החול. יש להגדיר זאת כראיה ממבט אלוקי, זהו ההבדל העמוק בין הזמנים. על כן, תפילין שייכות אף בלילה, אין הבדל בין היום ובין הלילה בעניין הצורך בהוויה הקדושתית שתעטוף את האדם, ורק מצידנו יש הבדל בין זמן היום המבטא את זמן העשייה לבין זמן הלילה שמבטא זמן של חוסר עשייה ושינה.

מתוך דברים אלו יש לבאר את ההווא אמינא אותה ראינו בתחילת המאמר בגמרא בעירובין. הגמרא ניסתה לבאר מי הוא התנא הסובר ששבת זמן תפילין הוא. בתחילה זיהתה הגמרא שיטה זו יחד עם שיטת ר"ע אך ראינו ש-הווא אמינא זו דחויה מכל וכל, ולא מובן כלל מדוע הגמרא הביאה הווא אמינא שאין לה בסיס. שכן, לר"ע מבואר בפירוש שאין להניח בשבת תפילין, ואם כן ברור בשיטתו שאין להניח תפילין בשבת, ושבת אינה זמן תפילין.

אלא שמתוך דברינו יש לומר - 'אות' השבת מבטא את עניין הזמן בצורה העמוקה ביותר, האות מדבר על משמעות הזמן. ואם כן דרשת ר"ע שאין להניח תפילין בשבת, מפני שאף השבת מתוארת כ'אות', אינה רק סיבה צדדית לכך שאין להניח בשבת תפילין, האות מלמד על כך ששבת היא זמן אחר, על כן שבת באמת אינה זמן התפילין. לכן, בה"א הגמרא הבינה שטעם ה'אות' לרבי עקיבא הוא טעם צדדי, אך באמת שבת היא זמן תפילין. ומתשובת הגמרא לה"א נלמד שהאות בדרשתו של ר"ע מלמדת אותנו שבעומק שבת היא זמן אחר, ההוויה הקדושתית בה היא אחרת. במילים אחרות, שבת היא מציאות אחרת משאר ימות החול לדעת רבי עקיבא, וממילא היא אינה יכולה להיות זמן תפילין, אין צורך בה לתפילין שיביאו אות שלא שייך למציאות שלה.[19]

19. מתלבט בדבר, אולי דברים דומים לגבי ברכה בסוף המצווה, שייכים גם אצל מילה ושבת. גם האות של השבת מתבררת דווקא ע"י ברכת ההבדלה אותה מברכים בצאת השבת, ודרך ההבדלה אנו עומדים על משמעות האות של השבת. וההבדלה מעמיקה את האות - ההויה הקדושתית של השבת, דווקא מתוך ההבדלה בין השבת לבין ימות החול. וכן במילה, לאחר המילה (על אף שהדבר תלוי במחלוקת הראשונים האם ברכה זאת היא באמת לאחר המילה, נבאר על פי הסוברים שכן), הברכה לאחר המילה, מדברת על משמעות המילה, ומעמיקה את משמעות הברית. ועל כך בא האדם ומברך אקב"ו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו - הברכה מורה על הייחוד של האות, התוצאה שלה - אקב"ו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו.

דרכים בהן השתמשנו במאמר זה

השוואה בין דינים שונים. כאשר אנו רואים שבדרך בירור הדין הגמרא מקשרת בינו לבין דין אחר, עלינו לשאול מה הדמיון ביניהם ומה ההבדל. וכך, גם כאשר הגמרא מקשרת פרט בתוך הדין עם פרט אחר, גם כאן עלינו לתהות על הקשר הקיים ביניהם. כך בסוגיה שלנו, יש לבאר מה הוא הקשר בין לילה לשבת. האם יש קשר? האם יש דימיון? ומה הם ההבדלים?

דינים מקבילים. לראות האם יש דינים מקבילים לדין בו אנו עסוקים. כך אצלנו ראינו את היחס בין התפילין והשבת לעומת היחס בין המילה והשבת.

מחלוקת בגמרא. עלינו להתחקות אחר ביאורו של כל אחד, ולחשוב מה ההסבר של כל דעה? במה הן שונות? קודם כל להגדיר כל דעה בצורה הטכנית מה היא סוברת, אחר כך לחשוב האם היא יכולה להסכים עם הדעה החולקת עליה. אם לא, מדוע? האם יש כאן תפיסה אחרת של הסיבה לתוצאה הדומה? או שמא רק לא מסכימים בדרשה, אך הדרך לתוצאת הדין היא דומה? כאמור, בסוגיה שלנו ראינו הבדל ביחס של מצות תפילין והשבת המשפיעה על הסיבה בגינה אין מניחים תפילין בשבת.

סוגיות מקבילות. האם הן באמת מקבילות לסוגיה שלנו? או שמא הן חלוקות עליה? מה ההבדלים בין הסוגיות. ראשית יש ללמוד היטב כל סוגיה בפני עצמה, ולדייק בה. רק לאחר שנעמוד על כל סוגיה בפני עצמה נוכל לבוא ולהשוות בצורה בהירה וטובה.

ביטוי המופיע בסוגיה. לראות האם יש מקומות נוספים בהם הוא מופיע. אם רואים שמופיע, לחשוב על מה הדבר המשותף בכל המקומות. איך ניתן להגדיר את אותה מילה או אות. יש להסתכל במקורות הראשונים ביותר ועד סוגיות הגמרא. כך אצלנו, חיפשנו את המשותף למילה 'אות' ומתוך כך רצינו לבוא להגדרה מדויקת של מילה זו ומה היא באה לומר לנו.

ה"א שנראה שאין לה מקום. עלינו לבאר מדוע בכל זאת הגמרא ראתה לנכון לתת למחשבה זאת מקום אמיתי. כך גם בסוגיה שלנו ראינו את ההווא אמינא שר"ע הוא התנא הסובר ששבת היא זמן התפילין. על אף שמהסוגיה שלנו וכן מתשובת הגמרא אנו רואים שהוא אמר בפירוש שאין להניח זמן תפילין, ואם כן לא נראה שיש מקום "להתבלבל" בדעתו.